

ՀԱՅ ՀԵՐՈՍԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԳՅՈՒՆԵԼ ԱՆԱՐԳԸՋԸԻ
«ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ»
ՊԱՏՄՎԱԾԱՇԱՐՈՒՄ

Բանալի բառեր (Keywords). աղբբեջանական գրականություն, հակահայկական, թշնամանք, ազգամիջյան կոնֆլիկտ, պատմվածք, սյուժե, արցախյան թեմատիկա

XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին աղբբեջանական հասարակության մոտ նկատվող անկումային տրամադրությունների, ընկճախտի, բարոյահոգեբանական մթնոլորտի վատթարացման մեջ աղբբեջանցի մասնագետները գլխավոր «մեղավոր» են համարում արցախյան պատերազմում Աղբբեջանի պարտությունը: Այս ամենը շատ հաճախ հանգեցնում է ագրեսիվ, հակահայկական դրսևորումների, ինչը, բնականաբար, արտացոլվում է նաև գեղարվեստական գրականության մեջ: Պատերազմում պարտված աղբբեջանցի ժողովրդի մեջ օրեցօր ներարկվող ատելությունն ու թշնամանքը ժամանակի հետ առավել մեծ չափերի է հասնում:

Ժամանակակից աղբբեջանցի գրողները զարկ են տալիս մեծ թափ ստացած կեղծարարությանը, փաստերի խեղաթյուրմանը: Անկախացման և հետխորհրդային շրջանում գրականության մեջ որոշակի տեղ է զբաղեցրել և ներկայումս էլ շարունակում է ունենալ հայերի ու աղբբեջանցիների միջեթնիկական հարաբերությունները: Ինչպես նշում է Ն. Գրիշինան, միջամբային, ազգամիջյան կոնֆլիկտները միշտ եղել են փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի, ինչպես նաև հոգեբանների ուշադրության կենտրոնում: Դրանք հիմնականում կրում են սոցիալական բնույթ, ինչն էլ պատճառ է հանդիսացել, որ կոնֆլիկտների այլ տեսակների հետ համեմատած, առավել շատ արծարծվի նաև գրականության մեջ¹:

¹ Гришина Н., Психология конфликта, 2-е изд., СПб., 2008, с. 544.

Աղբբեջանի իշխանությունների ազգայնամոլական քաղաքականության հետևանքն է, որ այսօր Աղբբեջանում, հատկապես նոր սերնդի ներկայացուցիչների մոտ «հայ» և «թշնամի» բառերը դիտարկվում են որպես հոմանիշներ: Եվ փաստորեն հայ-աղբբեջանական պատերազմի հետևանքով «անիծյալ», «պատմական թշնամու» կերպարում առաջին հերթին սկսեցին ներկայացվել հայերը: Եվ ինչպես նշում է Մայֆուտդինովան, խնդիրը ոչ թե այն է, թե ինչքան զոհ, փախստական է եղել պատերազմի արդյունքում, այլ այն, թե ինչպես է այն ընկալվում, ընդունվում երկու հասարակություններում՝ հատկապես աղբբեջանական հասարակության մեջ: Այսպես՝ շատ աղբբեջանցի երիտասարդ սերնդի գրողներ միֆի աստիճանի են հասցնում հայի կերպարի շուրջ ծավալումները: «Հայերի գեղարվեստական կերպարները տեղեկատվության անգին աղբբուր են հանդիսանում այն հասարակության մասին, որտեղ ստեղծվել են: Եվ քանի որ վերջին տարիներին ընդհանրապես բացակայում են շփումները, ապա ճիշտ է եզրակացնել, որ ստեղծած կերպարների բնավորության շատ գծեր պարզապես ուռճացված են»³:

Հայկական թեմատիկային և հայի կերպարային զարգացումների մասին է աղբբեջանցի գրող Գյունել Անարգրզը «Ղարաբաղյան պատմվածքներ» պատմվածաշարը: Գյունել Անարգրզը, ով ներկայացնում է աղբբեջանական ժամանակակից գրականության երիտասարդ սերունդը, պատկանում է այն արձակագիրների թվին, ովքեր շարունակում են հետևել 60-ական թվականների ազգային գրականության միտումներին: Նշենք նաև, որ Անարգրզը հայտնի աղբբեջանցի գրող Անարի դուստրն է: Հայկական թեմատիկայի համատեքստում երիտասարդ գրողը 2006թ. հրատարակում է պատմվածքների ժողովածու, որն իր մեջ ներառում է 20 պատմ-

² Южный Кавказ: Территории, Истории, Люди, (Сборник статей), Тбилиси, 2006, стр. 94.

³ Նույն տեղում:

վածք, որոնք գրվել են 2001-2004 թթ.: Այդ պատմվածքների շարքից առանձնացնենք մի քանիսը՝ «Ծառը»⁴, «Քո որդի՝ Ղարաբաղ»⁵, «Անցյալին ընդառաջ», որոնք վերաբերում են հայկական թեմատիկային, Արցախին ու արցախյան պատերազմին: Հարկ ենք համարում նշել, որ պատմվածքների ժողովածուն թարգմանվել է մի քանի լեզուներով և մեծ տպաքանակով վաճառվել ամբողջ աշխարհում: Այս քայլը ևս համարում ենք հակահայկական քարոզչության առավել խորացմանն ու ուժեղացմանն ուղղված քայլ:

«Ծառը» պատմվածքը հեղինակի ամենահայտնի ստեղծագործություններից մեկն է: Պատմվածքում իրադարձությունները, ինչպես մեզ թույլ են տալիս հասկանալ նկարագրությունները, տեղի են ունենում 1990 թվականին, Բաքվում: Բացի այդ, հերոսներն իրենք էլ անվանակոչված չեն, և հեղինակը նրանց մասին խոսելիս օգտագործում է միայն դերանուններ: Սյուժեն հիմնված է երիտասարդ հայ աղջկա և աղբբեջանցի տղայի սիրո պատմության վրա (նկատենք, որ աղբբեջանական ժամանակակից գրականության մեջ շատ դժվար է գտնել հայի և աղբբեջանցու սիրո պատմության որևէ օրինակ, որտեղ ազգությամբ հայը լինի արական սեռի ներկայացուցիչ): Սկզբում, թվում է, թե երիտասարդների սիրո երջանիկ հանգուցալուծմանը ոչինչ չի խանգարում: Նրանք հանդիպում են երեկոյան բակում, մի մեծ ու հնամենի ծառի տակ, ինչ էլ ամբողջ պատմվածքի ընթացքում վկա է դառնում ծավալվող բոլոր իրադարձություններին: Երիտասարդները գրեթե ամեն գիշեր միմյանց սիրելու հավիտյան երդումներ են տալիս, սակայն շատ շուտով հերոսները բախվում են դաժան իրականության հետ: Անարգրգրի հերոսները հիշեցնում են Ռոմեոյի և Ջուլիետի պատմությունը, մի տարբերությամբ, որ նրանք պատկանում են իրար հանդեպ թշնամանքով լցված երկու ժողովուրդների՝ հայերին և աղբբեջանցիներին: Մի օր,

⁴ <http://www.anl.az/down/meqale/edebiiyyat/2012/dekabr/287254.htm>

⁵ <http://big.az/forum/lofiversion/index.php/t5042.html>

բավականին հանկարծակի կերպով այն բակ, ուր կողք կողքի ապրում են սիրահարների ընտանիքները, ներխուժում է գազազած, զինված ամբոխ և սկսում անխնա կոտորել տարածքում գտնվող հայ ընտանիքներին: Սակայն երիտասարդն իր տանն է թաքցնում աղջկան և նրա միակ հարազատին՝ տատին: Կարճ ժամանակ անց, տատը չդիմանալով հայերի հանդեպ տեղի ունեցող դաժանություններին, կաթվածահար է լինում և մահանում: Դրանից հետո աղջիկը խոր ատելությամբ է լցվում տղայի հանդեպ, հայտարարելով. «Իմ տատիկը ձեր մեղքով մահացավ: Դուք, գավթելով մեր հողերը, ոչնչացրիք մեր ժողովուրդը, այդ պատճառով ես ատում եմ ձեզ, ատում եմ նաև քեզ»⁶: Սակայն դժբախտ պատահականության հետևանքով, աղջիկը ևս մահանում է, իսկ տղան, ինչպես Ռոմեոն, որն իսկապես սիրում էր աղջկան, կախվելու միջոցով ինքնասպան է լինում, ինչի լուռ ու անխոս վկան է դառնում նույն այն հաստաբուն ծառը, որ վկա էր եղել նրանց սիրային գաղտնի հանդիպումներին և երդումներին: Որդու մահից հետո մայրը հրամայում է կտրել ծառը, որը նրա պատկերացմամբ որդու մահվան «գլխավոր մեղավորն է»:

Անարգրզըն իր այս փոքր, բայց բավական ընգրկուն պատմվածքի շրջանակներում բարձրացնում է բավական լուրջ խնդիրներ. նախ, թեկուզ հպանցիկ, ներկայացնում է հայերի կոտորածը Բաքվում: Բացի այդ, հայ աղջկա կերպարում դրսևորվում է անգոր և դատապարտված ընդվզում ադրբեջանական վայրագությունների նկատմամբ:

Արցախյան պատերազմի թեմայով գրված ստեղծագործություններից կցանկանայինք անդրադառնալ Անարգրզընի «Քո որդի՝ Ղարաբաղ» պատմվածքին, որը, ի տարբերություն «Ծառը» պատմվածքի, ավելի շատ է հազեցած կեղծիքով, փաստերը խեղաթյուրելու ազգայնամոլական փորձերով: Այն գրված է նամակի ձևով, որտեղ Ղարաբաղը «նամակով դի-

⁶ Anarqızı G., “Xeyr, yəni bəli”, Hekayə və pyeslər, Bakı, 2013, N 38 (02, 2013), s. 12.

մում է հորը՝ Ադրբեջանին»: Կիսաայլաբանական շեշտադրումներով հազեցած և իրականությունը խեղաթյուրող պատմվածքը ներկայացված է «ծնողների կողմից լքված մի տղայի» մենախոսության և հոր հետ հեռակա զրույցի ձևով: Տղան՝ Ղարաբաղը, հարցեր է տալիս հորը իր անցյալի վերաբերյալ, մեղադրում նրան իրեն՝ «օտարներին» հանձնելու մեջ. «... Շատ ծանր էր սկզբում, երբ ինձ լքեցիր, սակայն հիմա ամեն ինչ դարձել է տանելի... Այն պահից, երբ նրանք տիրացան ինձ, ես սովորեցի խոսել նրանց լեզվով: Սկզբնական շրջանում ինձ համար բավական դժվար էր, չնայած, որ շուրջբոլորը պնդում էին, որ դա իմ մայրենի լեզուն է, որը պահպանված է իմ գենետիկ հիշողության մեջ...»⁷: Այնուհետև հանդիպում ենք ադրբեջանցիների այս տարածքներում բնիկ լինելու, Արցախի ադրբեջանական պատկանելության կեղծ և սնանկ թեզերին. «Դու վախենում էիր նեղացնել քո հյուրերին: Եվ ճիշտն ասած, երբեք չէի հասկանում, թե ինչու ես դու վախենում դրանից, այլ՝ ոչ հյուրերը: Չէ՞ որ այն հյուրերը, որոնք գտնվում են քո տանը, պետք է իրենք սովորեն քո մայրենի լեզուն և ոչ երբեք հակառակը: Եվ ես էլ օրինակ եմ վերցրել միշտ քեզանից: Հիմա ես փոխվել եմ: Առաջվա պես այլևս հմայիչ ու գեղեցիկ չեմ, սակայն հիմա ավելի տղամարդկային կերպարանք ունեմ...»⁸: Պատմվածքը ավարտվում է «կարոտի» սենտիմենտալ արտահայտմամբ. «Հայրի՛կ, ես կարոտում եմ այն ժամանակները, երբ մենք միասին էինք: Երբ խոսում էինք մեր մայրենի լեզվով: Ներողություն հիմար հարցիս համար, բայց դու չե՞ս պատրաստվում ինձ վերադարձնել»⁹:

Այս պատմվածքը նախորդ պատմվածքի հետ ունի ընդհանուր գծեր. հեղինակը կրկին չի մատնանշում պատմվածքի բացասական հերոսների ազգությունը, բայց նամակի համատեքստից հասկացվում է, որ նկարագրված «բռնակալները»

⁷ Նույն տեղում, էջ 16:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում, էջ 17:

հայերն են, որոնք պատերազմում նախահարձակ են եղել և ոչնչացրել «ադրբեջանական բարձր արվեստն» ու դրա փոխարեն ամեն քայլափոխի արհեստականորեն թողել սեփական հետքը՝ հետագա սերունդներին խաբելու նպատակով: Ադրբեջանցի գրաքննադատ Շելալե Հասանովան այս պատմվածքի մասին գրում է. «Եթե ընդունենք, որ գրողը, պիտի իր վրա կրի սեփական ժողովրդի ու պետության քաղաքական առաքելությունը, ապա Գյունելն այս ստեղծագործությամբ ոչ պակաս քայլ արեց, քան այն բոլոր հայրենասիրական հսկայածավալ վեպերի հեղինակները: Գյունել Անարզզըն Ղարաբաղի շուրթերով կոչ է անում ադրբեջանցի երիտասարդությանը միավորվել և համապատասխան պատասխանը տալ»¹⁰:

Հայկական և արցախյան թեմատիկային վերաբերող գրողի մյուս ստեղծագործությունը «Անցյալին ընդառաջ» պատմվածքն է: Գլխավոր հերոսները՝ Բալաշ Դային, նրա կինը՝ տիկին Գոնչան, և նրանց զավակ Մասիմն է: Պատմվածքի գործողությունները ընթանում են երկու ժամանակահատվածում՝ անցյալում և ներկայում, որոնք շատ հաճախ միահյուսվում են: Ամուսինները երկար տարիներ աշխատել են խորհրդային միասնական պետության համար, ապրել սոցիալական բավական լավ պայմաններում, հույս ունենալով անցկացնել նաև նորմալ ծերություն: Հասուն տարիքում ունեցել են իրենց միակ զավակին՝ Մասիմին, ում բավական մեծ դժվարությամբ էլ մեծացրել են: Սակայն խորհրդային ռեժիմի փլուզումն ու պատերազմը իրենց ազդեցությունն են ունեցել նաև այս ընտանիքի ճակատագրի վրա: Մասիմը բավական խելացի տղա էր, ով ուսման մեջ մեծ հաջողությունների էր հասել՝ ընդունվելով նաև ասպիրանտուրա՝ արտասահմանում: Բնավորությամբ շատ հանգիստ, խաղաղասեր տղա էր: Հիմնական սյուժեն ծավալվում է 1980-ականների վերջերին: Ազգամիջյան բախումների ժամանակահատվածը համընկ-

¹⁰ “Gənc yazarın e-kitabı”, Elektron Kitab N 38, Günel Anarqızı Xeyr, yəni bəli” Hekayə və pyeslər, Bakı, 2013, E-nəşr N 38 (02, 2013), s. 7.

նում է նրա՝ ասպիրանտուրայում ուսանելու տարիների հետ: Պատմվածքում ներկայացվում է դարաբաղյան շարժման սկիզբը, Բաքվի և այլ քաղաքների հանրահավաքներն ու ցույցերը: Գրողը ընթերցողին է ներկայացնում ազգային պատկանելության հողի վրա հասարակ բնակիչների ընդհարումներն ու բախումները: Մակայն այս ժամանակահատվածում Մասիմը հեռու էր գտնվում հայրենի քաղաք Բաքվից և միայն հեռվից էր հետաքրքրվում տեղի ունեցող իրադարձություններով: Բայց ժամանակի հետ այդ հետաքրքրությունն ավելի է մեծանում և Մասիմը սկսում է առավել մեծ թափով ուսումնասիրել «պատմությունը», «քաղաքական քարտեզները» և ասելության ու զայրույթի մեծ զգացումով է լցվում հայերի հանդեպ: Ի վերջո հերոսը, մի կողմ թողնելով ուսումն ու բավական հաջողակ կյանք ստեղծելու հեռանկարները՝ սկսում է տարբեր մարդկանց քարոզել և «ապացուցել», թե Ղարաբաղը, երբեք հայկական հող չի եղել, և չի էլ դառնա¹¹: Օայրաստիճան ազդեսիվ ձևով է ներկայացված հայ Ռոբիկի կերպարը: Դրվագներից մեկում Ռոբիկն ու Մասիմը ընդհարվում են, և հայ հերոսը չկարողանալով զսպել աղբբեջանցու հանդեպ ասելությունն ու զայրույթը՝ Մասիմի գլուխը հարվածում է մարմարե քարին, ինչի հետևանքով Մասիմը կորցնում է գիտակցությունը և վայր ընկնում: Մակայն հեղինակը փորձելով աղբբեջանցի ընթերցողների մոտ ավելի բորբոքել ասելությունը հայերի հանդեպ՝ շարունակում է նկարագրել, թե ինչպես է Ռոբիկը Մասիմի անգիտակից մարմնի վրա թքում ու հեռանում իր ռուս ընկերոջ հետ: Ըստ երևույթին, պատահական չէ նաև Ռոբիկի ընկերոջ ռուս լինելու հանգամանքը, որի մեջ թափանցիկ ակնարկ կա հայ-ռուսական բարեկամության և դաշինքի վերաբերյալ: Ի դեպ, ավելորդ չէ նկատել, որ աղբբեջանական գրականության մեջ և առավել կոնկրետ հայկական թեմատիկայով գրված ստեղծա-

¹¹ Anarqızı G., “Xeyr, yəni bəli”, Hekayə və pyeslər, Bakı, 2013, N 38 (02, 2013), s. 47.

գործություններում թշնամու կերպարի դերում հայերից հետո շատ հաճախ հանդես են գալիս ռուսները: Այդ դեպքից հետո Մասիմը ամիսներ շարունակ հիվանդանոցում կյանքի և մահվան միջև կռիվ տալով, դուրս է գրվում և վերադառնում հայրենի քաղաք: Այնտեղ երկու տարի բուժվելուց հետո ծնողներից թաքուն մեկնում է ռազմաճակատ՝ մասնակցելու արցախյան պատերազմին: Մեկնելուց մեկ ամիս անց ծնողներին հայտնում են, որ որդին Լաչինի շրջանում պայթել է ականի վրա: Անարգրըն Մասիմի կերպարի մեջ փորձել է խտացնել երիտասարդ ադրբեջանցու կերպար, ով իբրև պատրաստ է հրաժարվել լուսավոր ապագայից արտերկրում, վերադառնալ հայրենիք և պայքարել «սեփական հողերը պաշտպանելու» համար: Իսկ հայ Ռոբիկի կերպարի մեջ հեղինակը խտացրել է թշնամու կերպարը՝ գրկելով նրան որևիցե դրական գծից:

Բացի պատերազմական գործողություններն ու դրանց հետևանքները նկարագրելուց, Անարգրըն իր գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում փորձում է ներառել կարոտի մեծ զգացողության դրսևորումներ Ղարաբաղի և հատկապես Շուշի քաղաքի նկատմամբ: Այսպես, քննվող պատմվածքում նույնպես հանդիպում ենք վերոնշյալին. գլխավոր հերոսի հայրը՝ Բալաշ Դային, որդու մահից հետո անընդհատ առանձնանալով կնոջից, մտքով տեղափոխվում է Շուշի, դեպի անցյալ, որտեղ նա իր հարազատ քաղաքում էր և երջանիկ: Կարոտի և անցյալում ժողովրդի երջանիկ լինելու միտքը ադրբեջանական նորագույն շրջանի գրականության թեմատիկ առանձնահատկություններից է, իսկ երջանկության խափանման և կարոտի առաջացման միակ մեղավորը մարմնավորված է հայի կերպարի մեջ: Նկատենք, որ «Անցյալին ընդառաջ» պատմվածքում արտացոլված է նաև պատերազմից հետո անկախ Ադրբեջանի իշխանությունների անտարբեր վերաբերմունքը ռազմաճակատ մեկնած և մահացած զինվորների ընտանիքների հանդեպ:

Գյունել Անարգրզըի պատմվածաշարի հերոսները, ինչպես նկատում ենք, բավական ընդհանրություններ ու նմանություններ ունեն, ինչպես նաև նկատելի են ստեղծագործությունների պոլիմեթապիկ գծերի ընդհանրություններ: Ինչ վերաբերում է կերպարային ընդհանուր գծերին, ապա գրեթե բոլոր ադրբեջանցի հերոսները ներկայացվում են խաղաղասերի, տուժածի քողի ներքո, ինչի հակառակ պատկերն ենք տեսնում հայերի մասին նկարագրությունների ժամանակ: Գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում ուղիղ կամ անուղղակի ձևով գրողը միավորվելու և Արցախը վերագրավելու կոչ է անում ընթերցողին՝ հատկապես երիտասարդությանը դրանով բորբոքելով առանց այդ էլ մեծ տարածում ունեցող ազգայնամոլական տրամադրությունները: Նկատենք, սակայն, որ արցախյան թեմատիկային նվիրված ստեղծագործություններում գրողը չի կարողանում լիովին խուսափել ադրբեջանական վայրագությունների, թեկուզ, անուղղակի և անկախ իր կամքից, պատկերումից:

THE CHARACTER OF ARMENIAN HERO IN THE “KARABAKH STORIES” BY GUNEL ANARGIZI

Diana Karapetyan
(summary)

The article is about Armenian topics and Armenian characters in modern Azerbaijan literature. The theme is referred in Gunel Anargyzy's number of stories “Karabakh stories”. In the article are represented “The tree”, “Your son Karabakh”, “Ahead to the past” stories, where the writer tries to render anti Armenian propaganda and characters of Armenians as enemies. The stories “Your son Karabakh” and “Ahead to the past” are calls to unite and to regain the “lost homeland”. It is important to say that, very often in the enemy image after Armenians are coming Russians.